

کتابخانه‌های بغداد

(در قرن چهارم و پنجم)

رسان و دستاویز علمی که در قرون اولیه اسلام شالوده آن ریخته شده بود در قرن چهارم و پنجم، مرحله شکوفایی آن فرا رسید، آثار و نثرات آن تمام سرزمینهای اسلامی آن روز را فرا گرفت؛ ما اکنون در کاوشهای تاریخی خود بیک سرزمین آباد جهان اسلامی رسیده‌ایم که دوران پراشلاب و متلاطم‌راییست سرگذاشته و بصورت یکی از پایگاههای مهم تمدن اسلامی درآمده است.

شهر بغداد از آغاز تأسیس آن (سال ۱۳۴ هجری) مقر خلافت و مرکز نقل سیاست جهان اسلام واقع گردید، عظمت و شکوه آن در آن عصر بحدی بود که بر تمام قلمرو اسلام از بحر احمر تا سرحد دیوار چین، حکومت و فرمان میراند، صرف نظر از موقعیت اجتماعی و سیاسی آن، بغداد مهد فرهنگ و حوزه علوم اسلامی آن روز بود و بزرگترین فقهاء، و دانشمندان مذاهب فقهی اسلام در آن سرزمین اقامت گزیده بودند؛ نویسندگان (صحاح ششگانه) و مورخین نامداری مانند «مسعودی»، «ابن اسحاق»، «واقفی»، «مقویی»، «طبری» و «بلذری» در این قتیبه دینوری «ابوالفرج اصفهانی» و این ندیم... تمام یا مقدار بیشتری از سر خود را در آن مرکز علمی سپری ساخته‌اند. (۱) اما از نقطه نظر مذهبی از دوران حضرت صادق (ع) به بعد بیشتر پیشوایان دینی ما به بغداد قدم نهاده و از جمله امام هفتم و نهم مدنی در آن شهر اقامت گزیده و عمارت‌ها از دیوار حاکت کرده‌اند و همین امر موجب شده است که محل رفت و آمد و تردد علاقمندان و دوستداران اهل بیت (ع) واقع گردیده و خانانهای علمی و اسبیلی مانند: خاندان هشام بن الحکم و محمد بن عمیر و علی بن یقطین و دودمان نویختی و علم‌الهدی در این شهر مژگون گشتند و در بشمار رساندن نهضت علمی اسلامی، گامهای مؤثری برداشته و گنجینه‌های پر قیمت علمی را از خود بیادگار گذارده‌اند.

۱- کتابخانه هشتماد هزار جلدی علم‌الهدی

شاگرد براننده‌ای در مکتب فقهی شیخ مفید تربیت یافت که بمنوان پرچمدار هدایت (علم‌الهدی) شهرت یافت و بیش از هشتماد جلد کتاب از آثار قلمی خود بیادگار گذاشت.

کتابخانه مهم و مجهزی در بغداد تأسیس کرد که در حدود هشتاد هزار جلد کتاب نفیس در برداشت، در این باره استاد شیخ طوسی و صاحب سید بزرگوار (ابوالقاسم تنوخی) اینچنین گوید: «کتابهای سید را شماره کردم به هشتاد هزار جلد از مخطوطات و مصنفات ..... بالغ گشت». (۱)

(ثعالبی) مورخ نامی نیز در تأیید این کتابخانه‌ها می‌کند: در بغداد پس از وفات سید مرتضی باینکه قسمت عمدت کتابهای او را با همراه وزیراه اعلاء نموده بودند باز باقیانده آن را به می هزار دینار قیمت کرده (۲)

۲- کتابخانه سید رضی

برادر ادیب و دانشمند علم‌الهدی مجلسی (دارالمعلم) برای تربیت دانشجویان علوم دینی تأسیس کرده بود که کلیه احتیاجات دانشجویان را مرفوع می‌ساخت از جمله دارای کتابخانه مهمی بود که عموم طلاب از آن استفاده می‌کردند. (۳)

۳- کتابخانه شیخ طوسی در بغداد

فقیه عالیقدر شیعه شیخ طوسی در مدت اقامت چهل ساله خود در بغداد کتابخانه مهمی را تأسیس کرده بود که اغلب منابع و مدارک فقهی و کلامی و سایر رشته‌های علوم اسلامی را دارا بود ولی باکمال تأسف در حادثه سال (۴۴۹) در محله کرخ بدست عده‌ای از متمصبان درملاء عمومی جلوس مسجد نسر بغداد به حریق آتش سپرده شد. (۴)

۴- کتابخانه شاهپور دینلی

یکی دیگر از کتابخانه‌های مهم بغداد کتابخانه عمومی فرزند بزرگوار عبدالدوله دینلی (ایر، نسر شاهپور) است او یکی از شاهزادگان دانشمند و دانش پرور آل بویه است که از دوستان اهل بیت (ع) بوده و خود مردی عقیق و پاکدامن و خوش معاشرت بود و در اثر لیاقت و استعداد ذاتی خود سه بار از طرف بهاءالدوله به وزارت منصوب گشت او برای خدمت بپلم و دانش کتابخانه باشکوهی بسبب (بیت الحکمه) در محله بین‌السورین بغداد در سال ۳۸۱ هجری تأسیس کرد که ده هزار و چهارصد جلد کتاب نفیس در برداشت (۵) و کتابهای آن اغلب از روی کتابهای ایران و چین و روم و هند و بین‌النهرین و خراسان استنساخ گردیده بود. و آنچه براهمیت کتابخانه میافزود وجود سه جلد کلام الله مجید به خط خوشنویس معروف عرب (ابن مقفله) و نوادگان او بود (۶) مؤسس کتابخانه

- ۱- روایات الجنات ص ۳۸۳ - ۲- روایات ص ۵۷۵ - ۳- روایات الجنات ص ۵۷۵
- ۴- لسان المیزان ج ۵ ص ۱۳۵ و منتظم ابن جوزی ج ۷ ص ۱۷۹ .
- ۵- ابن اثیر ج ۷ ص ۳۲۴
- ۶- خطب الشام ج ۶ ص ۷۱۵

مزبور برای حفظ و نگهداری آن: املاک و مستغلاتی وقف کرده بود ولی با کمال تأسف این مرکز علمی هم دو سال بعد به سر نوشت کتابخانه شیخ طوسی مبتلا گردید و در سال ۵۰ یا ۵۱ بدست عده‌ای از متمصبان سوزانده شد. (۱)

این فداکار مورخ و وری معروف؛ با آنچه وسعت نظر و اطلاعات فنی که در این زمینه داشته کتابخانه‌ای را معرفی می‌کند که به نظر او واجد اهمیت شایان بوده است. و در فهرست چنین مینویسد: روزی بر کتابخانه محمد بن حسین بنده‌ای وارد شد و چنین کتابخانه‌ای در هیچ جای دنیا ندیده بودم، کتابها و نوشته‌های آن روی پوست آهو و کاغذهای چینی، تهامی، مسری، خراسانی، نوشته شده بود و از نفیس‌ترین کتابهای آن قرآنی بخط (خالد بن ابی الهیاج) یکی از یاران علی (ع) بود در همان کتابخانه برخی از نامه‌های رسول اکرم (ص) بر سران کتودها و سلاطین و همچنین خطوطی از علی (ع) و امام حسن و امام حسین (ع) نگهداری می‌شد که بسیار ارزشمند بود، چنانچه در ادبیات عرب کتابهایی بخط (اسمعین) (ابن الاثرابی) (سبویه) (فراء) (کسانی) وجود داشت. او سپس اضافه می‌کند: از برکت همین کتابخانه بر من معلوم گشت که علم‌نحو از (ابراهم‌الدولتی) (شاکر علی (ع) بیادگار مانده است چون هنگام جستجوی مخزن کتابخانه یک رساله چهار ورقی بر خوردم که نوع کاغذ آن چینی بود و روی آن این الفاظ نوشته شده بود: کلام فی الفاعل و المفعول من ابی الاسود دولتی بخط یحیی بن یحیی (۲)

شما باید یاد آوری شویم که در قرن پنجم هجری هنگامیکه بدستور (نظام - الملك) نظامیه بغداد تأسیس یافت، او دستور داد که در تمام شهرهای اسلامی هر کجا دانشمند معتبری می‌باشد برای تربیت دانشجویان یک مؤسسه یا کتابخانه مجهزی دایر کنند و بدین ترتیب در زمان اوصها مدرسه و کتابخانه تأسیس گردید (۳). ولی متأسفانه با وجود اینهمه گنجینه‌های علمی اکنون آثار از آن بی‌شمار نمانده چون غلب هجوم تاتار که اغلب ممالک اسلامی را فرا گرفت کتابخانه‌های بغداد و خراسان و شام و سایر نواحی را از بین برد و هر کجا که رسید آثار و یادگارهای علمی ارزشمند اسلامی را محو کرد فقط بقایای مختصر آن در کتابخانه رصد خانه مراغه که بنا با اداره محقق طوسی تأسیس یافته بود گرد آوری شد در حقیقت باید گفت کتابخانه چند هزار جلدی مراغه باقیمانده چندین کتابخانه مهم بغداد و شام و الموت و سمرقند و بخارا و مرو و فرنین و ساوه و نیشابور بود که مفول آنها را بتاراج برده منهدم ساخت.

- ۱- کامل ابن اثیر ج ۸ ص ۸۸ .
- ۲- الفهرست ص ۴۱ .
- ۳- زبدة النسر تاریخ سلجوقی چاپ اروپا ص ۵۷ .